

Skogshistoriska
Tidender

ÅRGÅNG 20
NR 3 · 2014

Tema:

Tidigt utnyttjande av boreala skogar

Läs mer om Maria på sidan 8

Hans-Jöran Hildingsson
Ordförande i Skogshistoriska Sällskapet

Ämnet skogshistoria har medvind

I **VÄSTERBOTTENS INLAND** och i de inre delarna av Helgeland i Norge finns ännu relativt opåverkade gammelskogar med ett värdefullt skogligt kulturarv. Här finns kulturlämningar som visar hur samer, nybyggare och det tidiga skogsbruket använt sig av skogens resurser.

Men – andelen gammal skog minskar och då ökar också risken för att kulturspårna försvinner och faller i glömska. Detta beskrivs närmare i boken "Kulturarv i gammelskog". Den delades ut till deltagarna i den nordiska skogshistoriska konferensen som i år var förlagd till Umeå-Lycksele i augusti med alla de fem nordiska länderna representerade. Vi ägnar en stor del av utrymmet i den här tidningen till att berätta mer om de kulturarven och vad som tilldrog sig under fyra innehållsrika dagar i Västerbottensskogarna.

SKOGSHISTORISKA SÄLLSKAPETS MISSION ÄR ATT utgöra en kunskapsportal där vi på flera olika sätt medverkar i, och driver på den skogshistoriska fortbildningen. Nästa år har sällskapet verkat i 25 år. Det har varit aktiva år. En ursprunglig målsättning som sällskapet hade, var att en professor i skogshistoria skulle inrättas. Idag finns professor Lars Östlund på SLU i Umeå. Han medverkade under den nordiska skogshistoriska konferensen och kunde mycket glädjande, berätta att årets kurs i skogshistoria är fulltecknad och att antalet examensarbeten och doktorerande är fler än någonsin!

– Skogshistoria intresserar. Den är konkret och identitets-skapande. Kulturspårna i skogen går att ta på. Det säger forskaren och tidigare örtugsmottagaren, Anna-Maria Rautio, SLU som senare i höst presenterar sin doktorsavhandling inom ämnesområdet skogshistoria. Vi hoppas kunna återkomma till hennes arbete i årsskriften som kommer i jultid.

UNDER SKOGSHISTORISKA SÄLLSKAPETS SNART kvartsekällånga tillvaro har vi publicerat omkring 200 artiklar kring alla upptänkliga skogshistoriska ämnen i årsskrifterna. Det är en skatt, minst sagt, som vi arbetar för att göra mer tillgänglig på vår hemsida!

Jag anser också att boken *Kunskap om skogens historia* av Örjan Hill och Jan Töve borde hamna mer i rampljuset. Trots att den har mer än tio år på nacken är den högst aktuell i sin ambition att inspirera och vägleda. Amatörforskaren får här tips om vilka källor det finns för att utforska hembygdens eller egna fastighetens skogshistoria.

AV EGEN ERFARENHET VET JAG ATT många privata skogsägare är intresserade av, och vill veta mer om hembygdens och den egna fastighetens historia. Om en enda procent (1 %) av landets drygt trehundra tusen skogsägare skulle ansluta sig som medlemmar i Skogshistoriska Sällskapet, skulle vi få en helt annan plattform att verka ifrån.

Senare i höst kommer vi att möta företrädare för privatskogsbruket för att berätta om Skogshistoriska Sällskapet. Det ska bli intressant att känna på bärkraften i våra budskap.

Skogshistoriska Sällskapet

- Tar vara på kunskaper om skogens historia som finns hos skogsägare och de som har – eller har haft – sin verksamhet i skogen.
- Visar på skogens betydelse i historien och hur man kan dra lärdom av tidigare erfarenheter.
- Lyfter fram de kulturhistoriska värdena i skogen och arbetar för att lämningar från tidigare brukande bevaras och sköts.
- Bidrar till att föra in skogshistoriska aspekter i beslut som berör dagens skogar och skogspolitik.
- Stimulerar skogshistorisk forskning.

Välkommen som medlem!

Som medlem får du tidningen Skogshistoriska Tidender fyra gånger per år samt Årsskriften som kommer ut kring nyår. Du är också välkommen att delta i de exkursioner som varje år arrangeras på skogshistoriskt intressanta platser i landet. Årsavgift 300:-. (Studierande 100:- och familjer 400:-)

Anmäl dig via hemsidan. Eller kontakta Skogshistoriska Sällskapets kassör Bengt Stenerås på telefon 0511-167 88, 0703-91 67 88 alternativt e-post: bengt.steneras@swipnet.se. Du kan också betala årsavgiften direkt på pg 480 61 67-5. Ange namn, adress och "Ny medlem". www.skogshistoria.se

Styrelse

Hans-Jöran Hildingsson, ordförande
031-335 66 31, 0706-83 61 19 hans-joran.hildingsson@skogssallskapet.se

Erik Valinger, vice ordförande
090-786 83 35, 0730-66 99 83, erik.valinger@slu.se

Christer Sundquist, sekreterare
0240-127 56, 0706-35 00 63, christer.sundquist@telia.com

Bengt Stenerås, kassör, Tullportagatan 9, 532 30 Skara,
0511-167 88, 0703-91 67 88, bengt.steneras@swipnet.se

Lars Klingström, redaktör
0705-23 51 70, lars@klingstrom.net

Irène Gustafson
0950-177 42, 0706-03 80 39, irene.gustafson@lycksele.se

Jan Sandström
08-656 23 08, 0706-03 98 11, jan.g.sandstrom@telia.com

Regionala kontaktpersoner

Eje Andersson	Luleå	0706-88 10 01	eje.andersson47@gmail.com
Gunnar Andersson	Umeå	0705-94 42 61	ann-britt.andersson@mariehem.net
Björn Andrén	Örnsköldsvik	0706-02 77 11	bjorn.andren@telia.com
Ulf Viklund	Holmsund	0705-43 55 34	ulf.vi@telia.com
Per Persson	Bergeforsen	0703-11 83 05	alaper@telia.com
Göran Junevik	Alfta	0706-34 78 08	goran.junevik@helsingenet.com
Rune Dehlén	Orsa	0730-77 00 23	rune.dehlen@telia.com
Lars-Olof Österström	Mora	0706-34 34 63	lars-olof@finngarden.se
Bo-Göte Jordansson	Karlstad	0706-49 60 43	bo-gote.jordansson@telia.com
Roland Hörnfeldt	Uppsala	0702-18 40 03	roland.hornfeldt@slu.se
Gustav Fredriksson	Bräkne-Hoby	0705-18 67 24	gustavfredriksson@telia.com
Anders Söderlund	Ljungskile	0703-14 16 44	anfasterodgard@telia.com
Dag Kihlblom	Mjölby	0706-23 41 81	dag.kihlblom@gmail.com
Carl-Gustaf Liderfelt	Eksjö	0702-93 03 76	cg.liderfelt@gmail.com

Skogshistoriska Tidender

Medlemstidning för Skogshistoriska Sällskapet.
Utkommer med 4 nummer per år. ISSN 1401-9481

Redaktion: Lars Klingström och Hans-Jöran Hildingsson.
Layout/original: Maria Axelsson, som guidade deltagarna i den Nordiska Skogshistoriska Konferensen på friluftsmuseet Gammlia i Umeå. Foto: Lars Klingström

Kontaktadresser: Se ovan
Upplaga: 1 300
Layout/original: Energi Reklambyrå AB
Tryck: DanagårdLITHO

Noterat

SKOGSHISTORISKA TIDENDER

Läsning för den skogshistoriskt intresserade

Det är visserligen inte jul än på ett tag, men tiden går fort och nästa nummer av Tidender kommer inte förrän i jultid. Därför tipsar vi redan nu om intressanta läsoplevelser för de skogshistoriskt intresserade.

Tvartorp – berättelsen om en skogsgård

– Tvartorp är en sägenomspunnen och mycket vacker plats med sina byggnadsmiljöer från sent 1600-tal till nutid. Så skrev folklivsforskaren Gustaf Olsson redan 1926 efter ett besök på gården. Hans beskrivning stämmer också idag.

Nu har Tvartorps ägare, Rolf Sievert, skrivit en mycket intressant – och vacker – bok om sin gård och dess historia. Den är ett utmärkt exempel på hur mycket "historia" det går att locka fram ur arkiven, men också ur muntliga berättelser.

Boken är rikt illustrerad med kartor och både äldre och nyare fotografier, de senare tagna av fotografen Bo Backström.

Tvartorp – berättelsen om en skogsgård. Rolf Sievert, eget förlag, 2014.
Beställning: r.sievert@telia.com
Pris: 200 kr inkl moms, plus porto

Full fart framåt

Ett specialnummer av Skogsliv, Föreningen Skogens medlemsblad.

Den som är lagd åt skogs-nostalgi erbjuds en stunds trivsam läsning – och inte minst tittande. Här finns bilder på många av de maskiner och fordon som bidrog till att förändra skogsbruket från 1940-talet och framåt. Det var en pionjärtid då det bokstavligen talat var full fart framåt som gällde.

Medlemmar i Föreningen Skogen har redan fått detta häfte, eller kan ladda ned det på medlemsidan. Övriga kan köpa det enligt nedan.

Full fart framåt. Per Ericsson, Skogen 2014.
Beställning: www.skogen.se/shop
Pris: 25 kr inkl moms, plus porto.

Kunskap om skogens historia

Detta är ingalunda någon ny bok, den kom redan 2003, men har fått obförtjänt liten uppmärksamhet. Boken är framför allt tänkt som en handledning för skogshistoriska amatörforskare och syftar till att vägleda och inspirera, samt att göra läsaren nyfiken på skogshistoriska möjligheter hemmavid. Upplägget är att följa en forskargrups arbete med att kartlägga en skogs historia. Exemplet är taget från södra Västergötland, men de beskrivna metoderna går att tillämpa över hela landet.

Boken är lättillgänglig och rikligt illustrerad med högklassiga fotografier signerade naturfotografen Jan Töve.

Kunskap om skogens historia. Örjan Hill och Jan Töve 2003.
Beställning: hans-joran.hildingsson@skogssallskapet.se
Pris 150 kr inkl. moms, plus porto.

En bruksskogs historia

I skogshistorien finns svar på många av de frågor som idag ställs om framtida effekter av dagens skogsbruk. Detta är bakgrunden till ett flerårigt forskningsprojekt inom Future Forests som nu resulterat i denna bok.

Boken är en spännande och djuplodande berättelse om ett bruk och dess skogar i Östergötland, men innehåller också ett fantastiskt bildmaterial. En bruksskogs historia är skriven av fotografen Bo Backström tillsammans med Lars Östlund, professor i skogshistoria, som ansvarar för projektet. Utgångspunkten är att utifrån de skogar som en gång tillhörde Finspångs Bruk kartlägga forna tiders sätt att bruka skogen och dra slutsatser av hur det påverkat dagens skogar.

En bruksskogs historia – Finspångs Bruk under 300 år. Bo Backström och Lars Östlund, Future Forests/SLU 2013.
Beställning: www.skogen.se
Pris: 295 kr (195 för medlemmar i Föreningen Skogen) inkl moms, plus porto.

4
November
Tisdag

Bråttom med anmälan till årets sista skogshistoriska arrangemang

Tisdag 4 november Skogforsk, Uppsala Skogsteknisk innovation och utveckling – en högst aktuell historia

Utvecklingssträngeln mellan tillverkare-brukare-forskare brukar framhållas som en viktig förutsättning för det svenska skogsbrukets framgångar. Men hur uppfattades samarbetet och konkurrensen? De som var med låter oss, följa några av 1900-talets stora skogs-tekniska utvecklingsprojekt.

Anmälan senast den 14 oktober till:
Marina Bräck, tel. 018-18 85 64, e-post: marina.brack@skogforsk.se

Tipsa Skogshistoriska Sällskapet

Mycket glädjande har antalet tips ökat under det senaste året. Tips om intressanta ämnen som kan bli en artikel, exkursion eller en uppsats i Årsskriften är alltid mycket välkomna. Vi vet att det bland Sällskapets medlemmar finns många som har unika kunskaper om skogshistoria eller kanske känner till någon som skulle vara värd att intervjuas. Just personliga minnen från förr är intressanta eftersom de ju med tiden riskerar att helt försvinna. Kontakta någon i styrelsen eller någon av de regionala kontaktpersonerna. Adresser på motstående sida.

Fler exkursionsreferat i nästa nummer

Skogshistoriska Sällskapets ekonomiska resurser är begränsade och tillåter inte mer än 16 sidor per nummer av Tidender. Därför kunde vi tyvärr inte bereda plats för alla referat från genomförda exkursioner.

I nästa nummer kommer referat från exkursionen på Halleberg/Hunneberg i maj, KSLA-seminariet i juni och exkursionerna i Finspång och Blekinge i september.

Skogen i toner och musik

Kullors kulande och tonerna från vallhorn och näverlurar.

Se där några av de ljud som förr bröt tystnaden kring fåbodarna. På detta tema genomförde Skogshistoriska Sällskapet en exkursion i trakterna kring Mora och Orsa i augusti. Med deltagande av riks-kända spelmän blev det ett mycket lyckat arrangemang – som utan tvekan tål att upprepas.

TEXT & FOTO HANS-JÖRAN HILDINGSSON

» **DEN SOM STARKT BIDRAGIT TILL** att denna urgamla tradition bevarades var Anders Zorn. Han noterade hur det gamla bondesamhället förändrades och att fåbodväsendet höll på att upplösas. Därmed riskerade också färdigheterna i att kula och frambringa toner med enkla instrument försvinna. Han var angelägen att bevara denna konstform och bjöd genom en annons i Mora Tidning i oktober 1905 till spelmans-tävling på Måstäpp vid Gesundabergets fot.

Med denna historia som bakgrund och med Zorngården i Mora som fond, hälsades närmare 50-talet exkursionsdeltagare välkomna i finaste sensommarväder. Lars-Olof Österström och Rune Dehlén var de som tillsammans med riksspelmannen John Erik Eggens inbjudit till denna dygnslånga och annorlunda exkursion. Det lockande anslaget – ljud och toner i skogen – var sannolikt skälet till att exkursionen nästan omedelbart blev fulltecknad.

DEN BÖRJADE MED ATT John Erik Eggens och hornblåserskan Anna Aronsson rekaptulerade

det första mötet mellan Zorn och Lavas Margit på Solleröskogen. Anders Zorn var i närheten för att fiska. Lavas Margit blåste flera gånger i kohornet för att kalla hem de andra kullorna som var i skogen för att leta efter några kor. Zorn hörde tonerna och sökte upp Lavas Margit på fåboden för att höra henne spela mer.

Han berättade att han ville anordna en spelmanstävling och frågade Lavas Margit om var den skulle kunna förläggas. Hon föreslog Måstäppan vid Gesunda. Där samlades ofta ungdomarna. Zorn ville även måla av henne och frågade om hon ville komma till Gopsmor och stå modell som vallkulla. Det gick hon med på och resultatet blev den kända målningen Hornblåserskan.

EFTER DENNA LOVANDE INLEDNING fortsatte exkursionen på Östra Grunubergs fåbod utanför Orsa. Denna gamla fåbod ägs och drivs idag av Karl-Gustav Hedling. Mycket personligt berättade han hur han som mest har haft 160 nötkreatur och 30 hästar förutom får, getter

och höns. Djuren går på skogen. Flera olika koraser finns på fåboden som fjällkor, telemarkskor, jerseykor och svenska lantraser. Också svensk rödkulla, som en gång var utrotningshotad. Med endast 14 individer kvar tog Karl-Gustav sig an uppgiften att rädda och bevara rasen. Idag finns det tusentals rödkulla-kor i landet.

Exkursionsdeltagarna inkvarterades på fåboden och intog kvällens middag, en synnerligen glad och trivsamt föreställning, där äkta spelmanstoner varvades med öl- och snapsvisor och inte minst solosång av värden själv, Karl-Gustav Hedling. Kvällen avrundades praktfullt med Chardasfurstinnan spelad av Anders Jakobsson och Koppången av kompositören själv, Per-Erik Moreus.

Från anonym givare hade Skogshistoriska Sällskapet erhållit ett stort antal ex av sångboken "The Ultimate Party Song Book". Boken delades ut till alla denna kväll. Ett varmt tack till givaren!

EFTER EN FÅBODNATT MED EN FANTASTISK vintergata synlig över hela himlen väcktes deltagarna

Rune Dehlén och Lars-Olof Österström hade tagit initiativet till den musikaliska exkursionen och höll också i takt-pinnen under de spännande och trevliga dagarna i Mora/Orsa.

Riksspelmannen John Erik Eggens berättade om hur Anders Zorn tog initiativet till den första spelmans-stämman. Han förgyllde förstas också exkursionen med sitt musicerande.

Spelmansmusik av högsta potens ackompanjerade middagen på Östra Granubergs fåbod. Kvällen avslutades med Koppången framförd av kompositören själv, Per-Erik Moreus.

Melker Brodin från Älvdalen demonstrerade med akkuratess hur man med långluren kunde kommunicera med omgivande fåbodlar.

av ivrigt galande tuppar. Sedan morgonmjölkningsen var avklarad vandrade boskapen sakteliga ut på skogen för att beta. Vi deltagare höll oss tysta för att kunna lyssna på fåbodjantans kulande. Och visst hördes det. Först svagt och sen allt starkare. I stilla väder hörs tonerna flera kilometer.

INSTRUMENTEN OCH TONERNA presenterades i tur och ordning. Melker Brodin, musikrektor från Älvdalen, visade upp och spelade på långluren och berättade att den är gjord av ask eller gran och oftast klädd med näver, mest för utseendets skull. Den är stämd i F-dur och omfattar 10-talet toner. Den kortare luren omfattar 7–8 toner. Det kunde låta på lite olika sätt från dessa lurar beroende på vad man varnade för. Det kunde också vara så att man genom en speciell melodi frågade vad klockan var. Detta var den tidens sätt att kommunicera.

Näverlurarna som demonstrerades var gjorda av den kände lurmakaren Rune Selén. Under sin levnad tillverkade han totalt 11 500

lurar. Han skänkte försäljningsintäkterna till Missionsförbundet, vilket lär ha blivit totalt cirka 3 miljoner kronor.

Riksspelmannen John Erik Eggens berättade mycket initierat om vallhornen. De gjordes av ko- eller bockhorn och hade oftast tre hål. Vallåtarna omfattade vanligen tre, fyra toner.

I ORSATRAKTEN FANNS FÖRR I TIDEN ett helt system av ett hundratals fåbodlar. De var främst kvinnornas domäner. För att kommunicera med djuren och med varandra kulade man. Kulning var en kombination av tal, rop och melodislingor. Längre melodislingor nyttjades för korna och kortare melodislingor för mindre djur. Sång var ett markant inslag i fåbodlivet. Vallåtarna kunde handla om allt från klagan till att man var glad.

Fåbodlar var vanliga i framförallt Dalarna och Jämtland.

– Livet på fåbodarna var slitigt men kunde också vara härligt. Man gick upp mycket tidigt för att hinna med att mjölka innan korna skulle ut på skogen. Arbetsdagen var minst tolv timmar

lång. När karlarna någon gång kom upp till fåboden var det för att laga staket, utföra tyngre sysslor – och för att roa sig.

Det berättade Inger Kärnekull Jakobsson, som ägnat och ägnat mycket tid åt fåbodmusiken.

SAMMANTAGET VAR DETTA EN LYSANDE exkursion som utan tvekan tål att upprepas till ett kommande år. Ett stort tack till arrangörerna, Lars-Olof Österström, Rune Dehlén och John Erik Eggens för en skogshistorisk upplevelse av rang. ●

Skogen spelar en central roll i den traditionella samiska kulturen. Det är i skogslandets lavrika marker som renarna tillbringar vintern.

Sápmi – det samiska landet – täcker en stor del av Nordkalotten.

Norra Sveriges skogshistoria börjar med **samerna**

Den allmänna bilden av Europas allra nordligast belägna skogar är att de var jungfruliga och opåverkade av människor ända fram till dess "timmerfronten" rullade in vid mitten av 1800-talet. Men den bilden är inte helt sann. Skogarna i Sápmi – det samiska landet på Nordkalotten – bär spår av mänsklig påverkan och kultur under flera tusen år.

TEXT & FOTO LARS KLINGSTRÖM

TIDIGT UTNYTTJANDE AV boreala skogar i de nordiska länderna var temat för den årliga, nordiska skogshistoriska konferensen, som i år genomfördes med Sverige som värd.

Konferensen, som var förlagd till Västerbotten och Lappland, startade i Umeå och avslutades i Lycksele. Den var ett samarrangemang mellan Skogshistoriska Sällskapet och Skogsmuseet i Lycksele.

De dryga 40 deltagarna representerade alla de fem nordiska länderna. Första kvällen ägnades åt friluftsmuseet Gammlia och

Västerbottens museum, som båda hyser imponerande samlingar av kulturminnen, avtryck som såväl samer och senare tiders nybyggare åstadkommit på norra Sveriges skogar.

DAGEN DÄR PÅ VIDTOG EN RESA längs Umeälven upp mot Lycksele och skogsmuseet med stopp vid Arboretum norr i Baggböle, Stornorrforfs laxtrappa och Granö Beckasin, en nyanlagd stugby där man också kan övernatta i trädkronorna.

Dag tre ägnades åt Sveaskogs ekopark Jovan, där det finns en mängd spår av både samer och senare tiders nybyggare. Plus förstås

av modernt skogsbruk. Sedan Jovans 14 000 hektar fått status av ekopark bedrivs skogsbruket med ekologiska förtecken, det vill säga biologisk hänsyn går före ekonomin.

UNDER DAG FYRA GENOMFÖRDES ett seminarium på Skogsmuseet i Lycksele där representanter från alla de fem nordiska länderna redovisade olika aspekter på tidigt utnyttjande av boreala skogar.

På detta och följande tre uppslag redovisades en del av de intressanta ämnen och upplevelser som exkursionen bjöd på. ●

Människan följde den smältande inlandsisen tätt i spåren. Redan tidigt utnyttjade man skidor för att förflytta sig vintertid.

Forntida skidåkare i Sápmi

I VÄSTERBOTTENS MUSEUM fick de nordiska skogshistorikerna ta del av norra Sveriges flertusenåriga historia, dokumenterad i såväl ristningar som målningar på sten. Arkeologen Erik Sandén visade den utställning som producerats inför Umeås roll som kulturhuvudstad i Europa.

De äldsta ristningar man funnit

kom till för cirka 8 000 år sedan och förmedlar ögonblicksbilder av viktiga företeelser i människornas tillvaro – främst jakt, men också många bilder av renar. Till och med finns skidåkare avbildade och vidimerar att museets 5 500 år gamla skida, den så kallade Kalvträskskidan, inte var unik. ●

Ett arboretum värt en resa

I BAGGBÖLE – som gett namn åt det ökända begreppet baggböleri – guidade SLU-forskaren Johnny Schimmel, föreståndare för Arboretum norr, i vad som förmodligen är landets mest spännande arboretum. Här möter besökaren de flesta av den nordliga hemisfärens många skogstyper och träslag. Beläget på en sydsluttning ner mot Umeälven är det redan idag en upplevelse att vandra genom världsdelen på slingrande stigar, trappor och spänger. Med tiden kommer detta arboretum bara att bli mer och mer spännande vartefter träden växer till sig och blir större.

– Vi har för närvarande cirka 1 800 träd i arboretet och planterar hela tiden fler, berättade han.

Johnny Schimmel höll som bäst på att planera för invigningen av den japanska trädgården några dagar senare. Besökarna kunde konstatera att den med sitt porlande vatten och vackra stenläggningar verkligen lockade fram de meditativa tankar som är den japanska trädgårdskonstens signum.

Tidender har all anledning att komma tillbaka till Arboretum norr i ett kommande nummer. Det rymmer en uppsjö av skogshistoriska aspekter. ●

Johnny Schimmel, SLU, var suverän guide i det spännande arboretet i Baggböle, beläget på en sluttning ner mot Umeälven.

Laxar på kö i Stornorrforfs

UNDER ÅRTUSENDEN VAR laxrika älvar, vid sidan av vilt, basen i människornas försörjning i detta nordliga land. Som alla vet innebar utbyggnaden av vattenkraft i de norrländska älvarna ett starkt aber för laxen som inte längre kunde nå fram till sina traditionella lekbottnar. De laxtrappor som byggdes fungerade i de flesta fall mycket dåligt.

Stornorrforfs i Umeälven var fram till för några år sedan ett exempel på detta. Där har nu en ny och mycket avancerad, laxtrappa byggts för att öka möjligheterna för laxen att ta sig upp i den outbyggda Vindelälven – ett av de viktigaste vildlaxförande vattendragen i Östersjöområdet.

– Den här laxtrappan och den utrustning som hör till är en av de mest avancerade i världen, berättade professor Hans Lundqvist, institutionen för vilt, fisk och miljö vid SLU. Han guidade runt i den imponerande anläggningen, där de nordiska besökarna fick se hur det bokstavligen kokade av stora laxar som samlade sig inför klättringen upp för de 77 stegen och 22 höjdmeterarna.

Bottenåren 1986 och 1987 vandrade bara cirka 400 laxar och öringar förbi Stornorrforfs. Förra året var motsvarande siffra cirka 16 000. Den 20 augusti, när de nordiska skogshistorikerna besökte Stornorrforfs hade

SLU-forskaren Hans Lundqvist demonstrerade en av världens mest avancerade laxtrappor i Stornorrforfs. Besökarna kunde också se hur det nedströms formligen kokade av laxar som väntade på att ta sig upp för den.

12 000 fiskar passerat förbi, vilket indikerar ett resultat i nivå med fjolårets.

Men om laxarna nu kan komma upp och nå sina lekbottnar, så är problemen med hur de nyfödda smolten ska kunna komma ner till havet ännu inte helt lösta.

– Vattenfall har installerat en ledarm som

ska styra den fisk som vandrar nedströms till laxtrappan, istället för att som hittills ofta hamna i turbinintaget. Vi hoppas att det ska eliminera en del av problemen.

Kolla själv laxläget i Stornorrforfs via dess under-vattenswebbkamera: fiskevatten.vattenfall.se/fiskvandring-i-stornorrforfs. ●

Marias historia fascinerade de nordiska konferensdeltagarna

Maria Axelsson berättade mycket levande om den samiska kulturen och om samisk nutidshistoria för de nordiska konferensdeltagarna vid besöket Gammlia.

Maria Axelsson, som guidade den skogshistoriska gruppen i friluftsmuseet Gammlia, är född och uppvuxen i Umeå. Hon är psykolog och har rötterna längs Umeälven där hennes släkt sedan urminnes tider flyttat med sina renar mellan Tärnafjällens sommarbeten och vinterlandet ner mot kusten. Tidender pratade med henne efter besöket på Gammlia och fick fler glimtar om ett stycke svensk nutidshistoria, okänd för de flesta.

TEXT & FOTO LARS KLINGSTRÖM

» **MARIAS PAPPA VÄXTE UPP** på ett fjällhemman i Tärna. Huset byggdes 1928 på det gamla sommarbeteslandet och familjen gick från att vara renägare till att bli bönder.

– Bönder räknades som svenskar och fick bo i hus och barnen fick gå i riktig skola, berättar hon. Under början av 1900-talet var renskötseln betraktad som en lägre stående, primitiv kultur. Myndigheterna verkade för att renskötande samer också skulle leva primitivt. De skulle inte bo i hus, utan i kåtor och deras barn skulle gå i särskilda kåtaskolor.

Men genom familjens beslut att bli hemmansägare tog den ett steg in det svenska samhällssystemet.

NÄR MARIA VAR 19 ÅR GAMMAL började hon jobba och studera – lite av varje.

– Bland annat anmälde jag mig till en kurs i umesamiska och läste för första gången det språk som skulle ha varit mitt. Pappa hade förgäves försökt ordna hemspråksundervisning för mig när jag började skolan. Det var 1976 och riksdagen hade just fastställt en lag om rätten till sådan. Pappa drev ärendet med stor energi. Till sist fick han avslag av den högsta instansen – Invandrarverket. Som om jag med samiskt ursprung skulle vara invandrare i Sverige!

UNDER KURSEN I UMESAMISKA fick Maria en dag syn på ett dokument som gjorde henne intresserad. "List of measured lapps", stod det överst i hörnet. Det var producerat av *Statens institut för rasbiologi*.

Bland namnen på dem som fått sina huvuden uppmätta kände hon igen både sin

farbrors och sina farföräldrars namn.

Rasbiologiska institutet hade inrättats av Sveriges Riksdag 1920. Rasbiologi var då ett akademiskt ämne med högt anseende. Bland undertecknarna i stiftelseurkunden fanns bland annat Hjalmar Branting.

– Jag tog reda på mer om institutet och dess aktiviteter i Västerbotten och Lappland. Hur samer mätts, fotograferats och listats. Hur man fått dem att ta av kläderna för att fotografera dem nakna. Hur de fått sina huvuden uppmätta och alla uppgifter noggrant katalogiserade.

Rasbiologiska institutet sammanställde under förment vetenskaplighet "bevis" på att samerna var en underlägsen sorts människor tillsammans med andra raser som tattare, judar och zigenare. Institutet lät trycka två publikationer. Materialet återfanns också

Här står Gustaf Retzius beredd med skutmåttet för att mäta huvudet på en same. Det var Gustaf Retzius far, Anders Retzius, som vid mitten av 1800-talet hade lagt grunden för den pseudovetenskap som kallas rasbiologi.

i skolböcker. På Stockholmsutställningen 1930 fanns en monter med bilder på studieobjekten. Institutet var ett av världens ledande rasforskningsinstitut och inte minst från Tyskland var intresset stort för dess verksamhet. Inte förrän 1958 lades verksamheten ned.

SENARE I LIVET HAR MARIA SÖKT vidare i arkiven och där hittat sina anförvanter och släktingar bland handlingarna. En del av informationen hon fann gjorde henne upprörd.

Som att de svenska rasbiologerna ansåg att lapparna hade mongoloida drag i sina kranier, vilket var ett bevis på underlägsenhet. Den "lappska rasen" ansågs svag och man menade att det bästa vore om det samiska folket kunde få dö ut under "civiliserade former".

– När jag så småningom nådde min tonårsdröm och kom in på läkarutbildningen fick jag under uppropet höra att jag tillhörde "Sveriges elit". Det var ordvalet. Jag hade bevisat att jag kunde. Och sakta gick det upp för mig att jag sprungit, inte bara för min egen del, utan också för hela mitt folk. Jag ville bevisa att samerna inte är någon obegåvad, lägre stående och primitiv ras.

MARIA SADLADE SÅ SMÅNINGOM OM och blev psykolog.

– I mitt arbete har jag mött människor från utsatta delar av världen, kvinnor från Kurdistan och Palestina. Kloka, bra kvinnor som kämpar hårt, men ofta möts av oförstående. De kämpar inte bara för sin egen del utan också för det folk de representerar. Jag vet vad de går igenom. ●

Sametrumman räddades från att förstöras i slutet av 1600-talet och har efter lång vistelse på Nordiska museet nu hittat hem igen.

Unik sametrumma åter i Lycksele

Mikael Jakobsson guidade i museets sameutställning.

Skogsmuseet i Lycksele var basen för den nordiska konferensen. Det är Sveriges största och helårsöppna skogsmuseum.

Den på försommaren invigda utställningen *Samer i skog* var utifrån konferensens huvudtema extra intressant för deltagarna.

DEN TRADITIONELLA BILDEN AV samer är fjällen, renen och det nomadiserade livet. Vad som sällan har lyfts fram är skogens betydelse för den samiska kulturen. Detta trots att de renskötande samerna oftast bodde mer än halva året i skogslandet. Det var ju där renarna fann sin föda i form av lav som de sparkade fram i snön. Det finns också samer som enbart haft, och har sina renar i skogen.

– Med den här utställningen vill vi lyfta fram skogens betydelse för samerna, berättade Björn Åström, som är chef för museet. Den handlar om boplatser, maten och inte minst det fantastiska hantverket. Också själen och symbolerna har sina givna platser.

DET SENARE MANIFESTERAS INTE minst genom den unika trumma som nu har "hittat hem" igen efter att i tre sekel varit förpassad till Stockholm.

Där hamnade den på krångliga vägar sedan Olaus Graan, kyrkoherde i Lycksele församling i slutet av 1600-talet räddat den från att brännas. Påbud hade då gått ut om att samerna skulle kristnas och att alla "hedniska föremål" måtte förstöras. Graan hade samiskt påbrå och

förstod att gömma undan trumman.

– Det är vi honom stort tack skyldig, sade Mikael Jakobsson, som är antikvarie vid museet. Vi är jättegglade att nu kunna visa den här trumman. Det är den i särklass äldsta som är bevarad i Sverige.

TRUMMOR AV DET HÄR SLAGET hade två funktioner. Den hjälpte näjden, den samiska schamanen, att försätta sig i trance och förflytta sig till andra världar och platser. Med trummans hjälp kunde man också tyda vad som skulle hända i framtiden.

– De vanligaste symbolerna på trumman är gudar, renar, bytesdjur, visten och boplatser. Men vi har bara en svag aning om hur man tolkade utslaget av den benbit som förflyttade sig över trumskinnen när man slog på det, berättade Mikael Jakobsson.

Den samiska utställningen väjer heller inte för de mörka sidor som manifesterades genom rasforskarnas härjningar i Lappland under 1900-talets tre första årtionden.

– Det är en mycket mörk historia, som det idag finns all anledning att hålla levande, säger Björn Åström. ●

Gott om kulturminnen i Jovans ekopark

TEXT & FOTO
LARS KLINGSTRÖM

Den tredje exkursionsdagen bjöd på intressanta upplevelser i Jovan, ett skogsområde som numera getts ekoparksstatus av ägaren Sveaskog. Det är ett område med otaliga spår av samiskt utnyttjande.

– Det väcker starka känslor hos mig att se hur den här en gång rika naturen har sargats av skogsbruket, sade Lars-Jonas Omma från Vapstens sameby.

Peter Friis-Möller från Dansk Skovhistorisk Selskab fann inte den barkbit han bjöds på vare sig lättuggad eller nämnvärt välsmakande.

Helena Dehlin, naturvårdsspecialist, berättade om Sveaskogs satsning på ekoparker. Jovan är med sina 13 000 hektar en av de större. Det finns nu 36 ekoparker med en sammanlagd areal av 175 000 hektar, varav 100 000 hektar är helt skyddade.

För att komma åt den näringsrika innerbarken öppnade man sådana här "fönster" på träden, berättade Lars Östlund. Även om de flesta träden avverks sedan dess hittar man fortfarande många träd med spår av barktäkt i de här skogarna.

– Kvalitetsvirke istället för bulkproduktion skulle kunna bli en vinn-vinn-situation för både skogsnäring och rennäring, menade Magnus Andersson, Rans sameby.

PÅ ETT FLACKT OMRÅDE invid en liten sjö med ett stycke gudomligt vacker naturskog bakom ryggen, visade **Lars Östlund**, professor i skogshistoria vid SLU, en tall med tydliga spår av barktäkt.

– Bark var ett viktigt inslag i den samiska kosten. Det tunna skiktet mellan veden och ytterbarken är rik på kolhydrater och C-vitamin. Det äldsta exemplet på barktäkt har man funnit i en myr utanför Arjeplog. Där hittades en välbevarad tallstam som visade sig vara 3 000 år gammal och hade tydliga spår av barktäkt.

Barkskörden ägde rum i juni då träden savar och barken både är lätt att komma åt och är som mest näringsrik.

– Innerbarken kunde ätas direkt som en vårprimör, men oftast torkade man eller rostade den och använde den sedan under hela året som ett värdefullt kosttillskott.

STRAX INVID DEN GAMLA BARKTÄKTEN fanns rester av en samisk bosättning. Det krävs tränade ögon för att se de nästan helt övervuxna spåren av en eldstad. Det mesta talar för att platsen använts under många århundraden.

– Här var det en gång ett idealiskt renbetesland, berättade **Lars-Jonas Omma** från Vapstens sameby, som också medverkade under exkursjonen. En gles skog. Lavrika marker. Här mätte renarna bra.

– Men omkring 1960 började skogen brukas storskaligt, konstaterade han. Idag återstår bara rester av det som var basen för vår försörjning och möjlighet att leva på det traditionella sättet. Det väcker starka känslor hos mig att se hur den här en gång rika naturen har sargats av ett skogsbruk som vare sig tagit hänsyn till renar, samer – eller naturen själv.

DET FÖRDE VIDARE TILL FRÅGAN OM hur människor kunde överleva i enkla tätkåtor i en så arktisk miljö som det norrländska inlandet utgör. Temperaturen kan ju vissa vintrar pendla kring minus 30-gradersstreck i månader.

Lars Östlund berättade att han tillsammans med två forskarkollegor för några år sedan studerat denna fråga högst praktiskt.

– Vi testade under sammanlagt nio kalla vinterdagar hur det är att leva i en kåta av samisk typ. Samtidigt mätte vi både hur mycket ved det gick åt och hur temperaturen och halten av koloxid utvecklades på olika ställen inne i kåtan. Vi ville också skapa oss en bild av hur vedtåkten påverkade den omgivande skogen.

De tre forskarna konstaterade att kåtan vintertid vare sig var någon bekväm eller särskilt hälsosam boning. Bara närmast eldstaden var temperaturen dräglig, medan det i kåtans yttre delar oftast var lika kallt som ute. Rökplymen stod kontinuerligt lägre än metern över golvet

och gjorde att halten koloxid också var förhållandevis hög.

– Huvudsakligen använde sig samerna av ved från torrakor. Där tillgången på sådana var låg ökade man den ofta genom att ringbarka levande träd. Slutsatsen av vår studie var att en samisk familj under ett år gjorde av med ungefär lika mycket ved som en en familj i en veduppvärmd villa gör idag. Vi bedömer att den glesa samiska befolkningens behov av bränsle påverkade bara några procent av skogen i landskapet.

ERIK SANDÉN FRÅN VÄSTERBOTTENS MUSEUM, berättade på samma plats om det svensk-norska projektet *Kulturarv i Nordskandinaviska Gammelskogar*.

– Det syftar till att bevara och öka kunskaperna om kulturarvet i våra kvarvarande gammelskogar genom att dokumentera och skydda kulturspår. Hittills har vi registrerat närmare 500 kulturlämningar i Västerbotten och Helgeland på andra sidan kölen. Många av dem är helt nya typer.

Projektet har mycket tydligt visat både mängden och bredden av kulturspår som samer och senare också nybyggarna lämnat efter sig i landskapet.

– Denna kulturpåverkan är mycket större än vi tidigare anat och vi hoppas nu att det ska

inspirera fler att leta vidare efter kulturspår i skogarna. För det är där som de flesta kulturminnena finns bevarade.

På nästa exkursionspunkt var intresset inriktat på spår efter skogsbruk av senare datum.

VID EN SÅKERT 150 ÅRIG STUBBE visade Lars Östlund att trädet med största sannolikhet hade avverkats med yxa.

– Det ser man genom att stubbar efter yxavverkning är så höga. Många tror att det har med stort snödjup att göra, men orsaken är att det helt enkelt inte går att *hugga ner* ett vuxet träd nästan jäms med marken. För att få kraft i huggen måste inskärningspunkten ligga strax under midjehöjd.

Fällyxan var mycket effektiv. Den hade ett smalt huvud som förmådde tränga in i veden. De tvåmans stocksågar som här i norra Sverige dök upp vid slutet av 1800-talet var långt ifrån lika effektiva. Skälet till att de ändå användes flitigt var att man med sågen kunde göra lägre stubbar och att vedutbytet också blev högre genom att fällningen bara genererade spån istället för en ansenlig mängd flis.

FÅNGSTGROPAR VAR OCKSÅ NÅGOT som studerades under besöket i Jovan.

Erik Sandén berättade invid en välbevarad grop i en ungskog om denna en gång vanliga

jaktform i norra Sverige. Den aktuella fångstgropen ingick i ett system med trettiotalet gropar.

– Vi bedömer att groparna ofta kan vara flera tusen år gamla och vet att de på många håll underhölls ända till slutet av 1800-talet. Det längsta system av fångstgropar som vi funnit finns i Sorsele och sträcker sig med sina 150 gropar inte mindre än 1,5 mil genom landskapet.

– Den här gropen är extra intressant sedan vi av jägarna i området fått höra att det fortfarande är ett mycket bra älgpass här. Man kan tolka det som att älgarnas rörelsemönster i landskapet är mycket stabila över tiden.

På samma ställe lät **Anna-Maria Rautio** besökarna vandra några hundra meter längs en spikrak stig högst upp på en flack ås.

– Det här är en cykelstig, berättade hon. Sådana anlades i norra Sverige på 1920- och 1930-talen för att underlätta för Domänverkets personal att förflytta sig i det då väglösa inlandet.

Mer om cykelstigar på sista sidan i tidningen.

VID DEN DISKUSSION SOM avslutade exkursionsdagen i Jovan framkom tydligt de källor till konflikter som finns mellan skogsbruket och de renskötsamerna. Dessa har ofta fått se lavrika renbetesmarker avverkas och marker beredas med resultat att de blir oanvändbara

för renskötseln under mycket lång tid. Också användningen av contorta är ett tvisteämne.

– Vi är inte emot att skogen brukas, sade **Magnus Andersson**, från Rans sameby. Men vi ifrågasätter starkt den nuvarande inriktningen med allt intensivare metoder och gödsling. Varför satsar man inte mer på att producera kvalitetstimmer? Det kan väl inte vara någon framtid att massproducera virke här i norra Sverige där träden växer så långsamt och det krävs långa och dyra transporter. Däremot är ju förhållandena perfekta för att producera kvalitetstimmer, något som också på ett helt annat sätt låter sig förenas med renskötsels krav. Det skulle bli en vinn-vinn-situation till nytta för bägge parter.

Magnus Anderssons synpunkter vann gehör bland flera av seminariedeltagarna, som relaterade till den mångåriga debatten om att den svenska skogsindustrin borde satsa mer på kvalitet och förädling istället för, som hittills, främst på bulkproduktion.

Det framkom också i diskussionerna att även om Jovan som ekopark är skyddad från all exploatering så gäller det inte gruvbrytning. Just nu pågår förberedelser för provborringar inom ekoparkens gränser vilket, om det resulterar i malmbrytning, helt skulle förändra förhållandena i den storslagna naturen. ●

Den nordiska konferensen avslutades med ett seminarium där varje land belyste olika skogshistoriska aspekter.

AV LARS KLINGSTRÖM

FRAM TILL SLUTET AV 1700-TALET

var befolkningen liten och deras påverkan på skogen liten.

Första halvan av 1800-talet kan ses som en övergångsfas. Tjärbränningen tog fart, driven av ett allt större behov av tjära ute i Europa. Samtidigt började man också bränna pottaska.

Pottaskebränningen krävde inga stora anläggningar och kunde ske nästan var som helst. Slutresultatet, pottaskan, var också lätt att transportera. Den var ju ett koncentrat av vedämnen.

MEN ÄVEN OM BÅDA VERKSAMHETERNA

var småskaliga fick de ändå en inte obetydlig påverkan på skogarna. För tjärbränningen behövdes torra tallar. Och för pottaskebränningen använde man helst döda eller halvdöda lövträd.

– Det var nu som utarmningen av skogarnas biologiska kvaliteter inleddes, sade Lars Östlund.

Detta lågintensiva skogsbruk banade väg för nästa fas. Den tog sin början vid mitten av 1800-talet då den så kallade timmerfronten nådde Sverige med full kraft. Det allt mer industrialiserade Europa med sin växande befolkning ropade efter trävaror.

De som först avverkades var de riktigt grova tallarna som kunde förvandlas fyrkanthuggna bjälkar med högt

Norrländsk skogshistoria i korthet

– Sedan människan gjort sitt intåg i norra Sveriges skogar kan man dela in historien i fyra ganska tydliga faser.

Det konstaterade Lars Östlund, professor i skogshistoria vid SLU under det avslutande seminarier i Lycksele.

avsaluvärde. De träd som då försvann var ofta mellan 300 och 500 år gamla.

– I bevarad statistik kan man hitta exempel på träd som på 16 meters höjd höll 55 centimeters diameter. Giganter av den kalibern går knappast att hitta i dagens svenska skogar.

Sågverk växte upp överallt längs älvmyningarna. Så gott som alla vattendrag utnyttjades för flottning. Runt 1870 var Sverige världens största exportör av trävaror – och allt virke kom från de norrländska skogarna.

I BÖRJAN AV 1900-TALET VAR den okontrollerade exploateringsperioden över i och med den skogsvårdslag som infördes i Sverige 1903. Den resulterade så småningom i att mängden virke började öka i skogarna.

– Men den nästan totala fokusering på virkesproduktionen som rådde under nästan hela 1900-talet har haft ett högt ekologiskt pris,

konstaterade Lars Östlund. Allvarigast är förlusten av naturskog med dess gamla träd, döda träd, och en flerskiktad struktur.

HAN SER OCKSÅ DEN NU RÅDANDE TRENDEN mot ett mer miljöanpassat skogsbruk som hoppingivande, men uttryckte samtidigt tvivel om att det kommer att räcka för att rädda alla arter långsiktigt.

– Därför är det så viktigt med skogshistoria, konstaterade han. Där finns svar på många av de frågor vi ställer om framtida effekter av skogsbruksmetoder och utnyttjandet av naturresurser. Referenserna bakåt gör det möjligt att se utvecklingslinjer som i det kortare perspektivet inte är uppenbara.

Han menar att man genom skogshistorisk forskning kan få svar på frågor om skogens struktur och naturvärden bakåt i tiden. Sådant som är viktigt att känna till när man fattar beslut om skogs-skötsel som får effekter under ofta ett helt sekel. ●

Inte länge sedan det fanns renar på Jylland

Det är inte många som känner till att det för bara hundra år sedan betade renar på danska hedar. Det var jordbrukaren Johannes Bech som hade importerat både renar och samisk familj till Kongenshus, belägen mitt på den då vidsträckta Alsheden på centrala Jylland.

Peter Friis-Møller, från Dansk Skogshistorisk Selskab berättade om denna, för de flesta okända, epok. Bakgrunden var en av den tidens stora frågor i Danmark: Hur skulle man kunna dra nytta av de ofruktbara hedmarker som täckte stora delar av landet. Otaliga försök med jordbruk misslyckades. På 1750-talet tog den danske kungen Frederik V initiativet till att förmå tyskar att under förmånliga villkor flytta till Alsheden för att med modernare metoder odla upp heden. Försöket blev bara en halv framgång, många av tyskarna begav sig snart hem igen på grund av de usla betingelser för odling som rådde på heden.

Vid början av förra seklet var fortfarande större delen av heden obrukad. Det var då Johannes Bech fick sin geniale idé om att istället satsa på renskötsel. Han tog 1910 initiativet till *Foreningen for rensdyravl på den jyske hede*.

Den nya föreningen föddes under stor debatt. Belackarna var många och det fanns de som ansåg att renarna inte skulle kunna överleva i Danmark.

Men Bech reste till Norge och kom tillbaka med sarven Abraham och fyra vajor. Debatten blev inte mindre sedan renarna väl anlät. I både rikstidningar

och lokalaviser publicerades stundtals hätska inlägg.

Men Bech hade goda argument för sin idé. Tio renar skulle kunna generera en årlig intäkt på 400 kronor för den som ägde hedmark, en ansevärd summa på den tiden. Många bönder såg detta som en skänk från ovan på sina ofruktbara hedar.

Med hjälp av ekonomiskt stöd från hamburgerbon Hans Dall blev det 1913 möjligt för Johannes Bech att bygga upp en försöksstation för renavel i den lilla orten Kongenshus mitt på Alsheden. Ett stort område inhägnades och inte mindre än 400 renar köptes in från Gol i Norge. För deras skötsel engagerade man den samiska familjen Nils och Sara Nordfjell, som installerade sig i kåta i Kongenshus.

Renarna blev en stor turistattraktion och från det torn som uppfördes kunde besökarna se dem beta ute på heden.

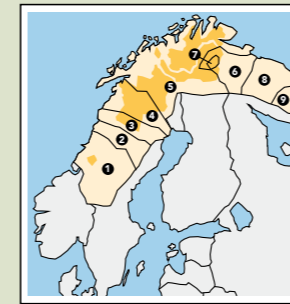
Men lyckan blev kortvarig. Några av renarna hade varit i dålig kondition redan då de kom till

Nils och Sara Nordfjell vid sin kåta utanför Kongenshus på Jylland där de skötte 400 renar på 1910-talet.

Danmark. Två år senare konstaterade man att de led av renpest. Det ledde till beslutet att slakta hela hjorden.

Så kom det sig att försöket att införa renar i Danmark slutade redan 1915 med att de i slaktat skick sändes iväg till Tyskland för att istället mätta hungrande soldater på Västfronten.

Samiska

– ett långtifrån enhetligt språk

1. Sydsamiska, 2. Pitesamiska, 3. Umesamiska
4. Lulesamiska, 5. Nordsamiska, 6. Skoltsamiska, 7. Enaresamiska, 8. Kildinsamiska och 9. Tersamiska.

Mörkare gult anger kommuner där samiska har en officiell status.

– Samiska är inte bara ett språk utan i själva verket nio.

Det berättade språkforskaren **Taarna Valtonen** från universitetet i Uleåborg. Skillnaden mellan till exempel nordsamiska som talas i nordligaste Sverige och Norge och sydsamiska som talas i Jämtland och Härjedalen är lika stor som mellan svenska och isländska.

Taarna är språkforskare, specialiserad på samiska. I den avhandling hon lade fram i våras har hon studerat skoltsamiskan som idag bara talas av några hundra individer nordöstra Finland och nordvästra Ryssland.

– Vad som skiljer skoltsamerna är att de till skillnad från alla den övriga samiska befolkningen varit isolerade ända in i sen tid. En annan skillnad är att de hela tiden levit i skogklädda landskap och därmed förfinat förmågan att dra nytta av den för sin försörjning.

Taarna Valtonen konstaterade också att alla de samiska språken räknas som utrotningshotade på grund av det "tryck" som omgivande samhällen utövar. I synnerhet gäller det skoltsamiskan.

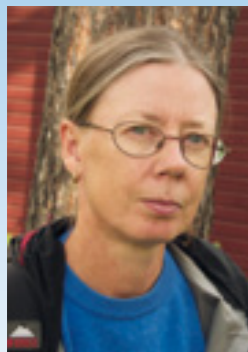
Nationella strömningar bakom samisk tvist

Bjørn Bækkelund, från Norsk Skogmuseum berättade om en tvist mellan samer på Nordkalotten, som hade nationella förtecken.

Traditionellt levde den samiska befolkningen där ett nomadiskt liv i det gigantiska området mellan Atlantkusten och Norra Ishavet. Några nationsgränser existerade inte. Men med början från slutet 1600-talet växte nationalstaterna sig allt starkare och därmed började man också dra gränser mellan dem. Detta blev extra tydligt på 1800-talet sedan Finland blivit ryskt. När unionen mellan Sverige och Norge löstes upp 1905 blev gränsen mellan dessa båda länder tydlig också på Nordkalotten.

Sommarbetena vid Atlantkusten begränsades för samer boende i Sverige och de hänvisades istället till fjällskogen i Troms. Detta påverkade skogarna där och det blev till slut en politisk fråga som engagerade både norska och svenska myndigheter.

– Det är intressant att notera hur en i sen tid dragen gräns och nationell tillhörighet skapade intressekonflikter hos ett folk som i tusentals år samsats i området, konstaterade Bjørn Bækkelund.

Kartan som öppnade för kolonisering i Lappland

SLU-forskaren Gudrun Norstedt redovisade delar av den studie hon gjort utifrån en unik karta upprättad år 1671.

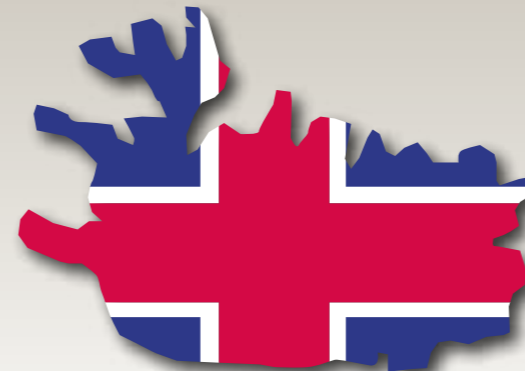
Kartan är ritad av lantmätaren Jonas Gedda och ger en tydlig bild av vad som tidigare varit omgärdat av dunkel. Här framgår gränserna mellan de olika lappskatteländan, där "skogslappar" och "fjällappar" hade tydligt avgränsade geografiska områden som disponerades av de enskilda

hushållen. Indelningen hade sannolikt gjorts av samerna själva. Kronan tog ut skatt, men hade bara en diffus uppfattning om vilka områden de disponerade. Detta var skälet till att Jonas Gedda fick uppdraget att kartlägga dessa lappskatteländan.

– Han drog också själv slutsatser av det han funnit under sin kartering och visade att området hade tillräckliga resurser för att kunna bära också nybyggare.

Kartan bidrog säkert till det så kallade lappmarksplakatet från 1673 som med löften om skattelindringar uppmuntrade nybyggare att börja odla i lappmarken. – Det blev startskottet för en jordbrukskolonisation som ytterst fick till följd att den skogssamiska kulturen i Lycksele lappmark försvann, konstaterar Gudrun Norstedt.

Mer om Gudrun Norstedts studie av Geddas kartor och lappskatteländan kommer i Skogshistoriska Sällskapets årskrift senare i år.

Mer kunskap om hur Islands skogar försvann

Nikola Trbojevic från University of Iceland redogjorde för sin forskning om hur det gick till för mer än tusen år sedan då Island under en kort period nästan helt avskogades.

– Det har skrivits mycket om denna period, konstaterade han. Men fortfarande är sambanden inte helt klarlagda.

Nikola berättade hur han nu arbetar med avancerade simuleringar för att ytterligare bringa klarhet om sambanden mellan mänsklig påverkan och avskogning, ett forskningsfält som idag har stor relevans för många delar av världen.

Snart tio år sedan Gudrun

Natten då invandrarna som tog över efter utvandrarna föll

Inte nog med att granen var det trädslag som drabbades värst när Gudrun slog till i januari 2005, vissa anser också att den var orsaken till att katastrofen blev så stor. Och det är klart; om det inte funnits några granar i södra Sverige hade de ju inte kunnat blåsa omkull.

TEXT & FOTO LARS KLINGSTRÖM

» **”DAGS ATT PLANTERA LÖVSKOG I SÖDER”**, stod det i tidningarna månaderna efter stormen. Många ansåg att om inte människan gripit in så skulle södra Sverige ha varit täckt av lövskogar. Och de blåser inte omkull så lätt, åtminstone inte på vintern då de är avlövlade.

Det är naturligtvis sant att människan bidragit till en stor del av de granbestånd som finns i landets södra delar. Men det är också ett faktum att den invandrade granen av egen kraft tagit sig ända ner till norra Skåne. Och den är nu ett tålmodigt trädslag som har förmågan att vänta på rätt tillfälle. På bördiga marker tar granen över om naturen får sköta sig själv.

EXAKT HUR DET SKULLE HA SETT UT i södra Sverige om människan inte både gynnat och planterat gran kan ingen säga. Egentligen är frågan ointressant. Det är som att fundera över hur det skulle ha sett ut i slättbygderna om inte människan hade odlat jorden. Granarna står där förstås därför att människor både haft, och har, nytta av dem.

De sydsvenska skogslandskapens granifiering började redan för 150 år sedan. På den tiden var

Sverige ett helt annat land än idag. Merparten av människorna bodde på landet. Livet gick i samma banor som det hade gjort i tusen år och mer. Men gradvis hade antalet människor ökat. De åkrar och hagmarker som tidigare gett tillräckligt bärgning räckte inte längre till för den snabbt växande befolkningen. Det blev orsaken till den väldiga utvandring till Amerika som inleddes vid mitten av 1800-talet.

VILHELM MOBERG HAR PÅ ETT lysande sätt skildrat denna dramatiska period i Sveriges historia. I beskrivningen av hur den unge bonden Karl Oskar Nilsson går runt på sina nyligen ärvda marker, finns också en stor del av förklaringen till Smålands granskogar.

Karl Oskar och Kristina lämnade Korpamoen, som vi vet. Men de sju tunnlanderna åker blev kvar. Vem som tog över dem vet vi inte, men det är lätt att räkna ut att ingen kunde leva på vad dessa tunnland gav. Den nye ägaren till Korpamoen flyttade in i huset, men sin utkomst var han tvungen att få från något annat än åkerjorden.

Tidigare hade södra Sveriges skogar varit nästan helt utan ekonomiskt värde. Med alla

medel hade människor, precis som Karl Oskar, försökt omvandla skogsmarken till något som kunde ge föda till människor och kreatur. Men under 1800-talets senare del ökade behovet av bräder och plank brant.

OCKSÅ PAPPER EFTERFRÅGADES ALLT MER.

En dag stod det säkert en inköpsinspektör från pappersbruket i Lessebo i köket hos någon av Korpamoens senare ägare. Och denne högg och körde och levererade varje vår några lass. Inkomsterna från skogen var välkomna och nödvändiga. Och eftersom det inte längre gick att leva på vad de magra åkrarna gav, planterades de igen. Så skulle de åtminstone någon gång i tiden ge något för sin ägare. Det är nu som granen på allvar får hjälp med sin etablering i södra Sverige.

Precis så är det med nästan alla Smålands, och för övrigt hela Sveriges, små åkerlappar. De har planterats igen, den ena efter den andra. Oftast med gran, därför att det är ett trädslag som efterfrågas. Och för att ålgar lämnar granplantorna i fred. ●

Korpamoen, en kväll i maj 1844

Karl Oskar gick ut och synade den ouppodlade marken i Korpamoen.

Det var granskog och bergknallar, det var ödsliga moar och ljungris och tallrötter, det var sura sänkor med vitmossa med tranbär, det var tuvig och kullrig slätteräng. Och återstoden var stenskärv. Han tog en järnstång och stötte med den här och var, och överallt var det samma klang: sten. Han gick genom hage och äng, i skog och mo, och det klingade mot järnstaken: sten, sten, sten. Det var en enformig sång, en sorgsam sång, för den som ville bryta mer åker: sten!

Karl Oskar hittade inte ett kappland till på sina ägor, som kunde odlas upp. Hans far hade gjort sitt: All jord som kunde bli åker var redan åker. Vad han hade att plöja och beså, det hade han en gång för alla. Så länge marken inte kunde tänjas ut och vidare än vad Gud hade gjort den fanns det inget mer att bryta upp i Korpamoen.

Eftersom den unge bonden inte kunde fortsätta skapandet, där Gud hade slutat, så fick han åtnöja sig med sina sju tunnland åker. Och med all den sten, som han såg omkring sig vart han än blickade på sina ägor: sten i skärv, sten i rösen, sten i murar, sten över jorden, sten under jorden, sten, sten, sten.

Kung Oscar hade just tillträtt rikena Sverige och Norge. Karl Oskar hade just blivit kung i ett stenrike.

Ur Vilhelm Mobergs *Utvandrarna*

TECKNING
CHRISTER SÖÖDER

”Logiskt med nya granskogar i de fallnas ställe”

Allt talade för annat än gran. Ändå planterade 95 procent av de stormdrabbade skogsägarna just gran.

– Det kan förefalla konstigt, men ur den enskildes perspektiv var det faktiskt ett logiskt beslut, säger sociologiprofessorn Rolf Lidskog, som studerat vad som hände efter Gudrun.

TEXT & FOTO LARS KLINGSTRÖM

» **FÖR DE SKOGSÄGARE** som drabbades var det tragedier av stora mått. Fäderneärvda fastigheter föröddes över en natt och det som varit en ekonomisk trygghet för framtiden förminskades eller försvann.

Det talades vid den här tiden ofta i ordalag som ”aldrig mera gran”. Klimatforskarna förutsåg kortare perioder med tjälad mark – eller inga alls – vilket gör granar ännu känsligare för kraftiga vinterstormar. Skogsstyrelsen rådde de stormdrabbade skogsägarna att istället sätta lövträd som är betydligt stormtåligare.

MEN SÅ BLEV DET ALLTSA INTE.

Rolf Lidskog konstaterar att beslutet att åter satsa på gran var rationellt utifrån de drabbade skogsägarnas situation.

– När valet står mellan beprövat och okänt

tenderar man att välja det man är förtrogen med. Och även om det utgick högre bidrag för att plantera löv så är det mer tidskrävande att sköta lövträd. I perspektiv av att de drabbade skogsägarna redan befann sig i en pressad situation, framstod valet av gran därför som gynnsammare.

Rolf Lidskog noterade också att det fanns en osäkerhet om hur stor risken för ytterligare stormfällningar egentligen var.

– Signalerna i media om vad klimatförändringen kommer att innebära var inte entydiga, och för den enskilde var det svårt, för att inte säga omöjligt, att bilda sig en egen uppfattning om riskerna.

I ROLF LIDSKOGS STUDIE framkom också att en starkt bidragande orsak till att åter satsa på gran var den tveksamhet man kände för att ge sig in

på något man inte hade några erfarenheter av. Inte heller vågade man ta till sig råden från Skogsstyrelsen. Bland annat därför att många hade upplevt att budskapen från myndigheten hade växlats genom åren.

Man sneglade också på vad grannarna gjorde: Om de valde gran talade det för att det var vettigt – och skulle det visa sig vara fel var man flera i samma båt. Detta vägrade tyngre än att riskera stå ensam med ett felaktigt val.

– Att åter plantera stormkänslig gran var därför ett rationellt beslut för de flesta skogsägare, konstaterar Rolf Lidskog. Alternativet framstod ju som mer kostsamt och riskfyllt. Med dessutom stor osäkerhet om både skötsel och dess framtida marknad vägrade lövskogs-skötseln lätt i jämförelse med traditionell granodling. Trots dess påtalade risker. ●

Skogshistoriska
Sällskapet

c/o Bengt Stenerås
Tullportagatan 9
532 30 Skara

B

På tur i skogslandet

Den
Gamla
Bild

Foto: Nordiska museet

Var hon är på väg lär vi aldrig få veta. Knappast heller vad hon hette eller exakt när bilden togs. Det enda vi vet är att den är tagen mellan Klemmetsnäs och Treskifte i Arvidsjaurns socken och hon var dotter till kronotorparen på Stensund.

» **FOTOGRAFEN HETER ERNST MANKER,** som efter några resor i Lappland på 1920-talet blev så fascinerad av kulturen i norra Sverige att han kom att ägna hela sitt yrkesverksamma liv åt den. År 1939 blev han chef för Nordiska museets lapska avdelning.

Manker var en skicklig fotograf och dokumenterade flitigt alla intressanta företeelser han stötte på under sina fältinventeringar.

Men det var nu knappast flickan som fick honom att ta upp kameran den här gången. Nej, det var den smala vägen som han ville dokumentera. Det är en cykelstig hon färdas på, en av de många som byggdes i väglöst land i norra Sverige med början vid förra sekelskiftet och framförallt under 1920- och 1930-talen.

Först ut var skogsbolag och flottningföreningar som ville göra det lättare för människor att förflytta sig till avverkningsstrakter och forsar längs vattendragen. Också Domänverket anlade cykelstigar. Så sent som 1937 motionerade man i riksdagen för att anlägga fler cykelstigar, som man såg som den enda lösningen på Norrlands kommunikationsproblem.

Cykelstigarna byggdes för hand med spett,

spade, kärra och stubbrytare som enda hjälpmedel. Det var ett drygt och dåligt betalt arbete att bygga dem. Stigbyggarnas lön var så knal att den knappast gick att leva på. Cykelstigarna kom därför snart att kallas ”svältsnören”, ett begrepp som fortfarande lever kvar i delar av landet.

CYKELSTIGARNA ANVÄNDES INTE BARA av dem som arbetade med skogsbruk utan också av människor i gemen. För dem som bodde isolerat erbjöd de för första gången möjlighet att ta sig fram någorlunda enkelt i landskapet. Även om cykeln var dyr och kunde kosta en månadslön eller mer för en skogsarbetare, så blev den snart en nästintill var mans egendom. Man tog cykeln till affären, för att plocka bär eller för att hälsa på släkt och vänner som det tidigare tagit dagar att ta sig till.

Också turismen gynnades av cykelstigarna. I Svenska Turistföreningens årsbok 1927 finns en artikel med titeln ”På cykel från Luleå till Karesuando”. Författaren Peder Björck beskriver en fjorton dagar lång tur, delvis på cykelstigar.

VID 1940-TALETSLUT VAR cykelstigarnas storhetstid över. De hade då hunnit växa till sammanlagt mer än hundra mil. Men nu hade bilismen tagit fart och bilvägar anlades i rask takt även i norra Sverige. En del cykelstigar breddades och blev en del av det nya vägnätet. Andra glömdes bort och har inte förrän under senare år åter uppmärksammats. Flera har restaurerats och fyller åter turistiska syften. Skogshistoriska Sällskapet är inte främmande för att till ett kommande år ordna en exkursion per cykel på någon av dem. ●

Mer om cykelstigar:

De norrländska svältsnörena. Det examensarbete av forskaren Anna-Maria Rautio, som belönades med Skogshistoriska Sällskapet Örtug 2011.

Hoj. Skriftserien ETN från Etnologiska avdelningen, Lunds universitet.

Båda alstren finns att ladda ned på nätet.